

Quarterly Scientific Journal of *Islamic Perspective on Educational Science*
Vol. 12, No. 26, Fall 2024, *Research Article*

Analysis of Factors Affecting the Promotion of Prayer among Students from the Teachers' Point of View

Ahmad Abbasi Darehbidi¹, Tayyebeh Zarei²

DOI: 10.30497/esi.2024.245844.1745

Abstract

Religious education of students and strengthening their attitude and encouraging them to perform religious duties, especially prayer, is one of the most central goals of Islamic education and an important mission of the education system. For this reason, this study was conducted with the aim of identifying and analyzing the factors of promoting prayer among students from the perspective of teachers and educators of the first secondary schools of Kermanshah city (2023-2024). The research was conducted with a qualitative approach and using thematic analysis method. In order to collect information, a semi-structured interview tool was used, and in order to analyze the information, Artride-Sterling's theme network method was used, based on which themes were classified in an inductive way based on the level of abstraction, under three groups of overarching, organizing and classification themes. became The research population included all teachers and educators working in the first secondary schools of Kermanshah city in the academic year of 2023-24. According to the principle of theoretical saturation, the number of participants includes 12 people who were selected using the theoretical sampling method. The obtained information was analyzed based on the method of inductive theme analysis (based on data) and from the basic themes to the overarching themes, on the basis of which 100 basic themes were identified and by combining themes with a higher level of abstraction, 3 organizing themes and an overarching theme was identified as "continuous promotion of prayer among students". The organizing themes of factors affecting the promotion of prayer among students include human factors, physical and educational environment, and social factors, which attention to them and the basic themes can help in reaching the goal and increasing the tendency and promotion of prayer. Be helpful among students.

Keywords: Continuous promotion of prayer, Teachers' point of view, Human factors, Environmental factors, Social factors.

1. M.A in School Counseling, Arak Branch, Islamic Azad University, Arak, Iran.

a.abbasi.d2020@gmail.com

2. Assistant professor of the Department of Education, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran (Corresponding Author). t_zareie_maaref@yahoo.com

واکاوی عوامل مؤثر بر ترویج نماز در دانش‌آموزان مقطع متوسطه اول از دیدگاه مربیان پرورشی

احمد عباسی دره‌بیدی^۱

طیبه زارعی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۱۸

چکیده

تربیت دینی دانش‌آموزان و تقویت نگرش و ترغیب آنها به انجام فرائض دینی به‌ویژه نماز، از محوری‌ترین اهداف تعلیم و تربیت اسلامی و رسالت مهم نظام آموزش و پرورش است. این مطالعه با هدف شناخت و تحلیل عوامل ترویج‌کننده نماز در میان دانش‌آموزان مدارس متوسطه اول شهر کرمانشاه (۱۴۰۲-۱۴۰۳) صورت گرفت. پژوهش با رویکرد کیفی و با استفاده از روش تحلیل مضمون انجام شد. جامعه پژوهش شامل کلیه معلمان و مربیان پرورشی شاغل در مدارس متوسطه اول شهر کرمانشاه در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۰۳ بودند که با توجه به اصل اشباع نظری شامل ۱۲ نفر و با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند از نوع نظری گزینش شدند. به‌منظور گردآوری اطلاعات از ابزار مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و به‌منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش شبکه مضامین آرتراید استرلینگ استفاده شد. در فرایند تحلیل اطلاعات، مضامین به شیوه استقرایی بر اساس سطح انتزاع، ذیل سه گروه مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه طبقه‌بندی شدند که بر این اساس ۱۰۰ مضمون پایه شناسایی و با کنار هم قرار گرفتن مضامین با سطح انتزاع بالاتر، ۳ مضمون سازمان‌دهنده و یک مضمون فراگیر با عنوان «ترویج متداوم نماز در میان دانش‌آموزان» شناسایی شدند. مضامین سازمان‌دهنده عوامل مؤثر بر ترویج نماز در میان دانش‌آموزان شامل عوامل انسانی، محیط فیزیکی، آموزشی و پرورشی و عوامل اجتماعی بودند که توجه به آنها با استناد به مضامین پایه می‌تواند در رسیدن به هدف و افزایش گرایش و ترویج نماز در میان دانش‌آموزان مقطع متوسطه یاری‌گر باشد.

واژگان کلیدی: ترویج متداوم نماز، دیدگاه مربیان پرورشی، عوامل انسانی، عوامل محیطی، عوامل اجتماعی.

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مشاوره مدرسه، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران.

a.abbasi.d2020@gmail.com

۲. استادیار گروه معارف، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول).

t_zareie_maaref@yahoo.com

بیان مسئله

فرآیند تعلیم و تربیت دارای ساحت‌ها و ابعاد مختلفی است که تلاش می‌کند انسان را برای رسیدن به کمال مطلوب یاری رساند و براساس بند اول از مبانی نظری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی ناظر به امور دینی و اخلاقی است و براین اساس تربیت دانش‌آموزان با توجه به مؤلفه‌های نامبرده یکی از مهم‌ترین اهداف نهاد تعلیم و تربیت در کشور جمهوری اسلامی ایران بیان شده است که در قالب فعالیت‌های پرورشی، کتاب‌های درسی، اقدامات فوق‌برنامه، مراسم مذهبی داخل و خارج مدرسه و فعالیت‌های اردویی صورت می‌گیرد. با توجه به این‌که نمود عینی تربیت اخلاقی و دینی دانش‌آموزان در رفتار آن‌ها آشکار می‌شود (کریمی، ۱۳۸۶، ص. ۴۰)، مشارکت در اعمال و تکالیف مذهبی و در رأس آن‌ها نماز، یکی از دغدغه‌ها و اهداف اصلی نظام تعلیم و تربیت و مدیران و معلمان مدارس است. آموزش ارزش‌ها، هنجارها و اصول اخلاقی از وظایف معلمان و مربیان است که عهده‌دار بخش عمده‌ای از تربیت اخلاقی و مذهبی دانش‌آموزان هستند (نبوی و نبوی، ۱۴۰۱، ص. ۱۳۸) و اگرچه شرایط مختلف فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جوامع آموزش و تربیت افراد را متأثر می‌سازد، ولی با توجه به این امر که آموزش و پرورش رسمی به واسطه نهاد تعلیم و تربیت صورت می‌گیرد، مدارس کشورهای مسلمان و از جمله جمهوری اسلامی ایران باید بتوانند در تربیت دینی و اسلامی نسل آینده، از طریق روش‌های مناسب در عینی‌سازی و تبدیل آموزه‌های دینی به ارزش و باور بین فراگیران تلاش نمایند (فضل‌الهی و ملکی‌توانا، ۱۳۹۲، ص. ۵۷) و آن‌ها را آماده فراگیری رفتارهای دینی، عبادی و اخلاقی در کنار مفاهیم علمی نمایند.

نماز به عنوان یکی از مهم‌ترین دستورات دینی مسلمانان و عبادت‌ها است که به عنوان ستون و پایه دین و میراث همه انبیاء الهی بوده و هر پیامبری که مبعوث شده است، افراد را به نماز فراخوانده و به آن توصیه نموده است، نمازخواندن و عبادت پروردگار پیشینه‌ای به قدمت تاریخ بشر دارد و هر جامعه‌ای برای رهایی از تعلقات دنیوی و برای رسیدن به آرامش به عبادت و نماز متوسل می‌شود (طیار، ۱۳۹۱، ص. ۶۶). در قرآن کریم از دعوت حضرت عیسی (ع) به نماز و در آیات بعد از آن، به نماز حضرت اسماعیل (ع) اشاره شده است (مریم، ۳۱). نماز یعنی پرستش، نیاز، سجود، بندگی و اطاعت، خم شدن برای اظهار بندگی

و اطاعت (عمید، ۱۳۵۴، ج ۲، ص. ۶۹۴) که به دلیل اهمیت و جایگاه ویژه‌اش بعد از ایمان به خدا «وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ» (مائده، ۵۵) قرار گرفته است و دارای آثار و نتایج فراوانی در ابعاد مختلف زندگی و سطوح فردی و اجتماعی دارد و زمینه‌ساز و تسریع‌کننده دست‌یابی به بهترین آن‌ها است (عباسی دره‌بیدی و زارعی، ۱۴۰۲).

از آنجایی براساس بیان آشکار و واضح قرآن کریم «وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ...» (عنکبوت، ۵۴) نماز مانع گناه و ارتکاب اعمال زشت است و در احادیث و روایات ائمه معصومین (ع) نیز این امر مورد توجه و تأکید قرار داشته و به‌عنوان مثال حضرت علی (ع)، اسوه عبادت و بندگی خداوند، در این‌باره فرمودند: «هرگاه کسی به نماز می‌ایستد، شیطان حسودانه به او می‌نگرد، به‌خاطر آن‌که می‌بیند رحمت خدا او را فرا گرفته‌است» (مجلسی، ۱۳۶۳، ج ۸۲، ص. ۲۰۷)، می‌توان گفت که نماز یکی از مهمترین کنش‌های شکل‌دهنده و سازمان‌گر تربیت اخلاقی، عبادی و دینی افراد و از جمله دانش‌آموزان است. همچنین امروزه کمتر کسی است که در ارزش و اهمیت نماز در شکل‌دهی و تنظیم عبادت‌ها، اخلاق، رفتار، زندگی و امور دنیوی و آخرتی تردید داشته باشد و مدارس به‌عنوان مبدأ و قلب نظام تعلیم و تربیت در جامعه، نقش مهم و جایگاه بلندی در انجام و ترویج این فریضه بر عهده دارند. به همین دلیل و با توجه به اینکه نماز در مدارس عمدتاً به صورت گروهی اقامه می‌شود، می‌توان از ظرفیت‌های نماز جماعت و جایگاه آن در تربیت عبادی به‌صورت خاص و آموزش ساخت-های شش‌گانه سند تحول بهره‌مند شد؛ زیرا در نماز جماعت می‌توان از کلیه مسائل اعتقادی، عبادی و اخلاقی، سیاسی و اجتماعی، زیستی و بدنی، علمی و فناوری، اقتصادی و حرفه‌ای و هنری و زیبایی‌شناختی بحث، گفتگو و آموزش ارائه کرد.

موضوع نماز و عوامل مرتبط با آن از جمله موضوعات مهمی است که سهم زیادی در کتب، پژوهش‌ها، مقالات و متون مختلف علمی و مذهبی به خود اختصاص داده است و با توجه به موضوع پژوهش حاضر می‌توان به تحقیقات امیدعلی، امیدعلی و امیدعلی (۱۴۰۱) که به بررسی شیوه‌های دعوت کودکان و نوجوانان به نماز پرداخته که مهمترین آن‌ها «استفاده از امکانات رسانه‌ها، توجه به اثرگذاری خانواده مخصوصاً مادر، بهره‌گیری از روحانیان و ائمه جماعت، حضور مسئولان و افراد فرهیخته و رفتار مناسب آنان، الگودهی برای جذب جوانان و نوجوانان به نماز و مسجد، تبیین فلسفه و اسرار نماز، پرهیز از اجبار و سخت‌گیری،

توجه به احساسات با شمارش نعمت‌ها، ایجاد احساس نیاز، دوستی‌های نمازگزاران، پاکیزگی و زیبایی محل عبادت و نمازخانه‌ها، تشویق و برگزاری برنامه‌های مکمل و متنوع، ارتباط کلامی و عاطفی با فرزندان، عدم مقایسه نوجوان با دیگران، جذابیت در تبلیغات و بهره‌گیری از هنر در دعوت به نماز» است.

همچنین هادی‌زاده (۱۴۰۱) در مطالعه پیرامون نقش معماری در جذب دانش‌آموزان به نماز به این نتیجه رسید از آنجایی که معماری محسوس‌ترین نماد هنری است که بیش از ظاهر به بعد معنایی و کارکردی آن پرداخته می‌شود، مؤلفه‌های آن رابطه معناداری با جذب دانش‌آموز به محیط مدرسه و نماز دارد و معماری و ساخت نمازخانه مدرسه و دکوراسیون آن می‌تواند در جذب دانش‌آموزان به نماز مفید و مؤثر باشد. از طرفی یباری، کریمی‌نیا و انصاری‌مقدم (۱۴۰۱) با مطالعه نقش صداوسیما در ترویج نماز به این نتیجه رسیدند که صداوسیما نقش مهمی در ترویج نماز دارد که برای این امر لازم است ابتدا مسئولان به شناخت و درک عمیق از نماز رسیده و در ادامه برای تبلیغ و تعلیم نماز با قدرت رسانه‌ها تلاش نمایند. در مطالعه دیگری سلیمانی و اللهیاری (۱۴۰۰) پیرامون تأثیر عوامل فردی و اجتماعی در جذب جوانان به نماز به این نتیجه رسیدند که در جذب جوانان به نماز گروه دوستان ۴۱/۷ درصد، نگرش فردی ۴۴ درصد، مساجد و محافل معنوی ۴۴ درصد، معلمان و محیط مدرسه ۴۰/۳ درصد، رسانه ۴۰ درصد و والدین ۴۶/۳ درصد ارتباط دارند. همچنین سلیمانی و اللهیاری (۱۳۹۹) با مطالعه تأثیر والدین و دوستان در جذب فرزندان به نماز به این نتیجه رسیدند که اگرچه دوستان در شکل‌دهی به رفتار نوجوانان نقش مهمی دارند و آن‌ها نگرش و برخی باورهای خود را از گروه دوستان و مدرسه دریافت می‌کنند، ولی والدین از میان مؤلفه‌های مختلف با ۴۶/۳ بالاترین آمار را در جذب فرزندان به نماز به دارند. کاوسی و همکاران (۱۳۹۸) در مطالعه دیگری گرایش به نماز و عوامل مؤثر بر آن را در میان دانشجویان علوم پزشکی دانشگاه نیشابور بررسی کرده و به این نتیجه رسیدند که بیشترین تأثیر در گرایش به نماز لذت‌بخش بودن و رسیدن به آرامش قلبی و پس از آن پیشگیری از گناه و کارهای ناپسند است و کمترین عوامل تأثیرگذار ارتباط با امام‌جماعت، مفید بودن مطالب و تسلط امام‌جماعت بر موضوعات سخنرانی بودند. همچنین گرایش به نماز با متغیرهای زمینه‌ای رابطه دارد. در مطالعه گرایش به نماز با متغیرهای جمعیت‌شناختی یعقوبی

و همکاران (۱۳۹۲) به این نتیجه رسیدند گرایش به نماز در بین دختران و پسران دانشجوی تفاوت دارد و برحسب رشته‌های مختلف تحصیلی نیز متفاوت است. همچنین مجردها نسبت به گروه متأهلان در مؤلفه‌های توجه به نقش امام‌جماعت میانگین بالاتری دارد و این گروه ادراک مثبت‌تری به نقش امام‌جماعت دارند ولی در کل پسران مجرد و متأهل در میزان گرایش به نماز مشابه هستند؛ این در حالی است که دختران متأهل بیش از دختران مجرد به نماز گرایش نشان می‌دهند.

در بازخوانی مطالعات نماز و نمازپژوهی‌ها نجاتی‌حسینی (۱۳۹۱) به این نتیجه رسیده است که قسمتی از «چالش اجتماعی وضعیت نمازخوانی» براساس «شکاف‌های اجتماعی باور-رفتار نماز» و «قطبی شدن‌های اجتماع دینی» در بین «گروه‌های اجتماعی» قابل تحلیل است. از طرفی بخشی از «وضعیت مواجهه اجتماع دینی با نماز» بر مبنای «روایت‌های گروه‌های اجتماعی از «فلسفه نماز» قابل تبیین است. همچنین قسمتی از ماهیت متمایز و متفاوت «باور و رفتار نمازخوانی» در بین «گروه‌های اجتماعی» متنوع و با استناد به «شرایط زندگی و سبک زندگی سنتی / مدرن» آنان قابل تحلیل است. و در آخر برخورد متنوع با نمازخوانی در میان گروه‌های مختلف اجتماعی با اتکاء به وضعیت کنونی «سیاست‌های فرهنگی نمازخوانی به مدد رسانه، مسجد، خانواده و مدرسه» قابل تبیین است.

همانطور که بررسی پیشینه نشان می‌دهد علی‌رغم مطالعاتی که در مورد نماز و اقامه آن در میان دانش‌آموزان انجام شده است، ولی تلاش اندکی برای بازنگری و شناخت مفاهیم و مضامین مرتبط با ترویج آن در مدارس انجام شده است. این در حالی است که اقامه نماز در گروه‌های مختلف اجتماعی و آموزشی با متغیرهای مختلف در ارتباط است و تحت‌تأثیر عوامل گوناگون قرار دارد. تربیت دینی و اخلاقی دانش‌آموزان از سیاست‌های مهم هر نظام تعلیم و تربیت است که می‌تواند آن نظام و حتی جامعه را در رسیدن به رشد و تعالی یاری رساند. بررسی ابعاد مختلف اعتقادی و اخلاقی سند تحول نشان از آن دارد که وضعیت اخلاقی و هنجاری دانش‌آموزان به نسبت وضعیت اعتقادی آنان نیاز به توجه بیشتری دارد (اکرمی، دلاور و تمسکی، ۱۴۰۰، ص. ۲۰۱).

همچنین نتایج پژوهش‌های متعدد (انصاری و میرشاه‌جعفری، ۱۳۸۹؛ رجیبی و زاهدبابلان، ۱۳۹۱) نشان‌دهنده اثرگذاری عوامل مختلف همچون گرایش خانواده، همسالان و دوستان،

مکان و زمان، مشارکت مسئولان، معلمان، کادر آموزشگاه‌ها و مدارس و سایر عوامل فرهنگی در حضور دانش‌آموزان و دانشجویان در نماز است و اقامه نماز جماعت مدارس نشان داده است که عوامل ترویج نماز در میان دانش‌آموزان متعدد و مختلف است و از طرفی مشاهدات میدانی نشان از آن دارد نماز آن‌گونه که شایسته است در میان دانش‌آموزان مورد توجه قرار نگرفته است و در برخی مواقع در این رابطه کم‌لطفی صورت می‌گیرد. چنانکه با تلاش‌های فراوانی که برای برپایی نماز جماعت در مدارس و دانشگاه‌ها و مساجد کشور با هدف جذب جوانان به نماز انجام شده است، میزان پای‌بندی به این فریضه در حد انتظار نیست و علاقه-مندی به نماز در بین نوجوانان و جوانان کاهش یافته است (کاوسی و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۱۰۱) و در بسیاری از موارد کم‌توجهی به نماز دانش‌آموزان را به عوامل نامربوط ارتباط داده و آن‌را با متغیرهای نامرتبب تحلیل می‌کنند.

به همین دلیل لازم است تا عوامل ترویج نماز در میان دانش‌آموزان در مدرسه و توسط معلمان و مربیان آن‌ها شناسایی و مورد پژوهش قرار گیرد. آنچه مهم است توجه به این نکته است که برای بررسی عوامل گرایش به نماز در میان دانش‌آموزان باید گروهی مورد مطالعه قرار گیرند که بیشترین ارتباط را با نمازخواندن دانش‌آموزان در مدرسه دارند و بدین لحاظ باید دید معلمان و مربیان پرورشی مدارس چگونه این پدیده را تجربه و گزارش می‌کنند؟ به عبارتی درون مایه‌ها و مهمترین عوامل ترویج نماز در بین دانش‌آموزان از نگاه آنان چگونه است؟

روش پژوهش

فلسفه پژوهش حاضر تفسیری و از نوع مطالعات کیفی بود. به منظور گردآوری اطلاعات از ابزار مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و به منظور تحلیل داده‌های مستخرج از مصاحبه‌ها، راهبرد تحلیل مضمون به کار گرفته شد. همچنین به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش شبکه مضامین آرتراید استرلینگ استفاده شده که براساس آن مضامین به شیوه استقرایی بر اساس سطح انتزاع ذیل سه گروه مضامین فراگیر^۱، سازمان‌دهنده^۲ و پایه^۳ طبقه‌بندی شدند. جامعه پژوهش شامل معلمان و مربیان پرورشی شاغل در مدارس متوسط اول شهر کرمانشاه در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ بودند. تعداد مشارکت‌کنندگان با توجه به اصل اشباع نظری ۱۲ نفر

-
1. Global Themes
 2. Organizing Themes
 3. Basic Themes

بودند که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند از نوع نظری گزینش شدند. به منظور بررسی پایایی پژوهش از روش توافق بین کدگذاران و به منظور انجام روایی پژوهش از راهبرد حساسیت پژوهشگر به عنوان یکی از راهبردهای ممیزی پژوهش کیفی به منظور تضمین تدریجی روایی و پایایی و در نهایت دقت علمی پژوهش استفاده شد. بدین معنا که انجام تمام مراحل پژوهش با دقت و کنترل مستمر انجام پذیرفت و یافته‌ها در اختیار چند نفر از اساتید دانشگاهی و معلمان خبره قرار گرفته و به تأیید نهایی آن‌ها رسید. در ادامه یافته‌های توصیفی پژوهش در قالب جدول شماره ۱ ارائه می‌شود.

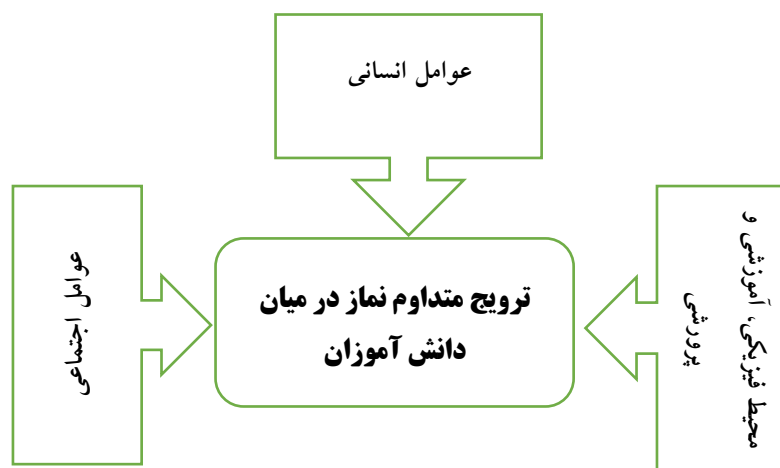
جدول ۱. مشخصات شرکت کنندگان پژوهش

ردیف	اطلاعات	گروه‌ها	تعداد	درصد
۱	سن	۲۵-۳۵	۳	۲۵٪
		۳۶-۴۵	۷	۵۸٪
		۴۶-۶۰	۲	۱۷٪
۲	جنسیت	زن	۶	۵۰٪
		مرد	۶	۵۰٪
۳	تحصیلات	کارشناسی	۶	۵۰٪
		کارشناسی ارشد	۴	۳۳٪
		دکتری	۲	۱۷٪
۴	سابقه فعالیت	۵ تا ۱۰ سال	۵	۴۲٪
		۱۱ تا ۱۵ سال	۴	۳۳٪
		۱۶ تا ۲۰ سال	۳	۲۵٪

همانطور که اطلاعات جمعیت‌شناختی مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد، افراد انتخاب شده به صورت مساوی از میان معلمان مرد و زن انتخاب شده‌اند و ۵۰ درصد زنان و ۵۰ درصد مردان در پژوهش سهم داشته‌اند. همچنین بیش از نیمی از جمعیت مورد مصاحبه در دهه ۴ زندگی و بالاتر قرار داشته و سابقه‌ای بیشتر از ۱۱ سال حضور در مدرسه و میان دانش‌آموزان داشته و دارای تجارب غنی در این زمینه بودند. تحصیلات آنان نیز همانطور که مشخص است ۵۰ درصد در سطح کارشناسی، ۳۳ درصد کارشناسی ارشد و ۱۷ درصد از آنان دارای دکتری تخصصی بودند.

یافته‌های پژوهش

پس از اشیاع اطلاعات و تکراری شدن پاسخ‌های مشارکت‌کنندگان مجموعه‌ای از عوامل برای ترویج نماز در میان دانش‌آموزان شناسایی و در سه مرحله کدگذاری مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر انجام شد که در نهایت باعث شکل‌گیری مضمون فراگیر با عنوان «ترویج متداوم نماز در میان دانش‌آموزان» شد که همراه با مضامین سازمان‌دهنده آن در شکل زیر نمایش داده شده است.

نمودار ۱. عوامل مؤثر بر ترویج نماز در میان دانش‌آموزان

نمودار شماره ۱ بیانگر مضامین به دست آمده براساس شاخص‌ها و ویژگی‌های نماز، نمازخانه، مدرسه، مربیان و معلمان و سایر عوامل مرتبط هستند که در یک طبقه‌بندی پژوهشی به سه عنوان کلی «عوامل انسانی»، «محیط فیزیکی، آموزشی و پرورشی» و «عوامل اجتماعی» نام‌گذاری شدند و لازم به ذکر است که بسیاری از مفاهیم و مضامین در برخی موارد همپوشانی داشته و می‌تواند مقدمه و یا اثر و نتیجه یک حوزه و مفهوم دیگر باشد. با این وجود مضامین مستخرج، چندین بار مورد بررسی و پالایش قرار گرفت و سعی گردید تا در هر مرحله از فرایند کدگذاری مضامین با سطح انتزاع بالاتر شناسایی و طبقه‌بندی شوند (آتراید- استرلینگ، ۲۰۰۱). نتایج فرایند کدگذاری در قالب جدول شماره ۲ که شامل سه مرحله کدگذاری پژوهش (کدگذاری پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر) است، ارائه شده است.

جدول ۲. مراحل کدگذاری و شناسایی مضامین پایه، سازمان دهنده و فراگیر

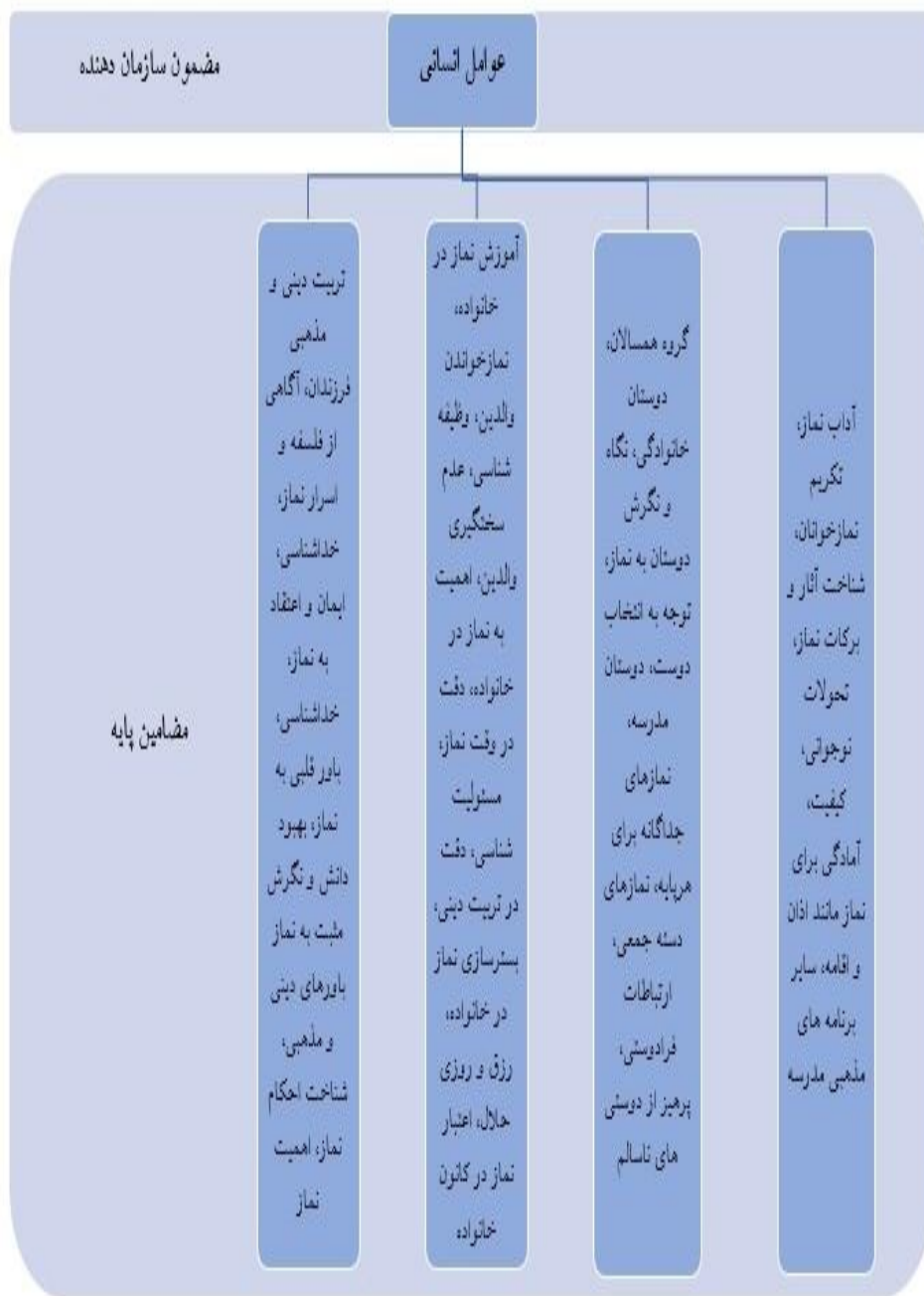
فراگیر	سازمان دهنده	مضامین پایه
		تربیت دینی و مذهبی فرزندان، آگاهی از فلسفه و اسرار نماز، خداشناسی، ایمان و اعتقاد به نماز، باور قلبی به نماز، بهبود دانش و نگرش مثبت به نماز باورهای دینی و مذهبی، شناخت احکام نماز، فهم اهمیت نماز
		آموزش نماز در خانواده، نمازخواندن والدین، وظیفه‌شناسی، عدم سخت‌گیری والدین، اهمیت به نماز در خانواده، دقت در وقت نماز، مسئولیت‌شناسی، دقت در تربیت دینی، بسترسازی نماز در خانواده، رزق و روزی حلال، اعتبار نماز در کانون خانواده
	عوامل انسانی	گروه همسالان، دوستان خانوادگی، نگاه و نگرش دوستان به نماز، توجه به انتخاب دوست، دوستان مدرسه، نمازهای جداگانه برای هر پایه، نمازهای دسته‌جمعی، ارتباطات فرادوستی، پرهیز از دوستی‌های ناسالم
		آداب نماز، تکریم نمازخوانان، شناخت آثار و برکات نماز، تحولات نوجوانی، کیفیت آمادگی برای نماز مانند اذان و اقامه، سایر برنامه‌های مذهبی مدرسه
ترویج		محیط و شرایط نمازخانه مدرسه، شرایط وضوگرفتن، بهداشت نمازخانه، امکانات مدرسه برای نماز، ورود و خروج به نمازخانه، امکانات نمازخانه، دکوراسیون و آرایش نمازخانه، وضوخانه مناسب
متداوم		محیط مدرسه، اقدامات انگیزشی، مسابقات نماز، فرآیند و کیفیت تعلیم و تربیت، ارزش و اعتبار معلمان و مربیان، رعایت و توجه به خطوط قرمز، درس‌های مرتبط با نماز و انجام واجبات، فواید و آثار نماز، مسابقات نماز
نماز در		نماز جماعت، نماز فرادا، اجباری نبودن نماز، پخش اذان‌های زیبا، پذیرایی بعد نماز، وجود امام‌جماعت، محبوبیت امام‌جماعت، بیان و نحوه اقامه نماز توسط امام‌جماعت، اوقات نمازخواندن و تداخل نداشتن با سایر برنامه‌ها، نظارت بر نماز، طولانی نشدن نماز
میان		تشویق و تنبیه، الگوسازی، تبلیغ و تشویق نماز، نتایج نماز در تحصیل و زندگی، شرکت معلمان و مربیان با دانش‌آموزان در نماز، فرهنگ‌سازی
دانش		تبلیغات رادیو و تلویزیون، نقش صداوسیما، تهیه نشریات و بروشور آموزش و ترویج نماز، فضای مجازی، جایگاه نماز در کتب درسی، تهیه برنامه‌های نماز، محتوای رسانه‌ها در مورد نماز، آموزش نماز با رسانه‌ها، نماز به‌عنوان رسانه دینی
آموزان	محیط فیزیکی، آموزشی و پرورشی	

مضامین پایه	سازمان دهنده	فراگیر
<p>باورها و آداب و رسوم اجتماعی، حریم شناسی، هماهنگی و همکاری نهادهای دینی و فرهنگی قواعد اجتماعی، سیاستگذاری‌های نماز، فضای معنوی و مادی جامعه، نمایشگاه نماز، موانع نماز در جامعه، بی‌بندوباری، بی‌مبالاتی برخی افراد، تکریم نمازخوانان، اختلافات طبقاتی، احترام به باورها و عقاید دیگران</p>	محیط اجتماعی	
<p>تظاهر به نماز، شکاف باور تا عمل، سلامت روحی و جسمی، سلامت فردی و اجتماعی، تفاوت در گفتار و رفتار نمازخوانان، کاهش نمود و اثرات نماز در جامعه، کاهش دینداری، افزایش آسیب‌های اجتماعی، رفع مسائل و مشکلات اقتصادی</p>		

با توجه به مضامین شناخته شده تداوم ترویج نماز از اطلاعات پژوهش، آن‌ها در گروه‌های جدا و مرتبط دسته‌بندی شدند و تصمیم‌گیری پیرامون نحوه طبقه‌بندی مضامین براساس معنا و مفهوم و در صورت لزوم مبانی نظری انجام شد. ذکر این نکته لازم است که مضامین هر گروه باید با تعدادی از موضوعات مشابه مورد بررسی قرار گیرند. همانطور که در جدول مشخص است، از تحلیل اطلاعات مرتبط با ترویج نماز در میان دانش‌آموزان و مدارس صد مضمون پایه، سه مضمون سازمان‌دهنده یک مضمون فراگیر استخراج شد. بر این اساس شبکه مضامین تداوم ترویج نماز در میان دانش‌آموزان در ادامه ارائه شده است. همانطور که جدول بالا نشان می‌دهد تداوم ترویج نماز در میان دانش‌آموزان را می‌توان در سه مضمون فراگیر «عوامل انسانی، محیط فیزیکی، آموزشی و پرورش و عوامل اجتماعی» و صد مضمون سازمان‌دهنده دسته‌بندی کرد که در ادامه به صورت مختصر به بررسی آن‌ها پرداخته شده است.

- عوامل انسانی

یکی از مهمترین مضامین سازمان‌دهنده و مرتبط با ترویج نماز در میان دانش‌آموزان عوامل انسانی است که گروهی از مضامین پیرامون ایمان و اعتقادات و باورهای مذهبی، تربیت خانوادگی، دوستان و همسالان و سایر عوامل مرتبط را دربرمی‌گیرد. نتایج تحقیقات پیشین نیز حاکی از آن است که تربیت دینی و خانوادگی افراد همراه با ایمان و اعتقادات نقش مهمی در گرایش به نماز و انجام آن دارد (امیدعلی، امیدعلی و امیدعلی، ۱۴۰۱؛ سلیمانی و اللهیاری، ۱۳۹۹). به عبارت بهتر از آنجا که نماز یک عبادت اعتقادی است، میزان ایمان و اعتقادات و

نمودار ۲. عوامل انسانی ترویج متداوم نماز

تربیت دینی هر فرد می‌تواند بر گرایش و اهتمام به آن اثرگذار باشد. بر این اساس برخی پاسخگویان عقیده داشتند گرایش به نماز وابسته به تربیت خانوادگی و گرایشات خانواده است و آگاهی از فلسفه و چیستی نماز نیز می‌تواند از نظر شناختی و عقلی دلیل مهمی برای گرایش به اقامه آن باشد. از نظر معلمان گروه همسالان نقش مهمی در رفتارهای مثبت و منفی دانش آموزان دارند و بسیار از یکدیگر الگو می‌گیرند و به همین دلیل برگزاری مراسمات به صورت گروهی و نماز به صورت جماعت می‌تواند در ترویج آن نقش مهمی داشته باشد. مضامین پایه عوامل انسانی در نمودار شماره ۲ قابل مشاهده است.

- محیط فیزیکی، آموزشی و پرورشی

یکی دیگر از مضامین سازمان‌دهنده در ترویج و تداوم نماز دانش‌آموزان محیط فیزیکی، آموزشی و پرورشی است که عمدتاً شامل مضامین و علل و عواملی می‌شود که وابسته به شرایط نمازخانه و محل نماز مدارس، شرایط آموزشی و پرورشی، شیوه برپایی نماز و آثار و بازخوردهای اقامه نماز هستند و نتایج تحقیقات پیشین (هادی‌زاده، ۱۴۰۱) نیز نشانگر اثرگذاری شرایط نمازخانه در گرایش دانش‌آموزان و دانشجویان به نماز است. همچنین نتایج پژوهش کاوسی و همکاران (۱۳۹۸) نیز نشان داده است که عوامل محیطی و شرایط آموزشی و پرورشی در توجه و اقدام به نماز نقش و تأثیر دارد. در تبیین این یافته باید گفت یکی از ارکان مهم زندگی مکان و شرایط محیطی است که می‌تواند افراد را جذب یک رفتار و مکان خاص گرداند و یا آن‌ها را فراری دهد و بنابراین معماری و شرایط فیزیکی، آموزشی و پرورشی مدارس نقش مهمی در تداوم نماز دانش‌آموزان دارند. آنگونه که معلمان براساس تجارب خود بیان داشتند پاکیزگی محیط نمازخانه و همچنین کفایت محیط آن همراه با وجود امکانات برای طهارت و آمادگی نماز برای حضور تمامی دانش‌آموزان عامل مهمی در گرایش به نماز توسط دانش‌آموزان است و در این رابطه لازم است تا به سه ضلع مهم یعنی نمازخانه، امام‌جماعت و معلمان توجه شود که همسویی این سه بخش نقش مهمی در ترویج نماز خواهد داشت. با این وجود مضامین پایه محیط فیزیکی، آموزشی و پرورشی در نمودار شماره ۳ ارائه شده است.

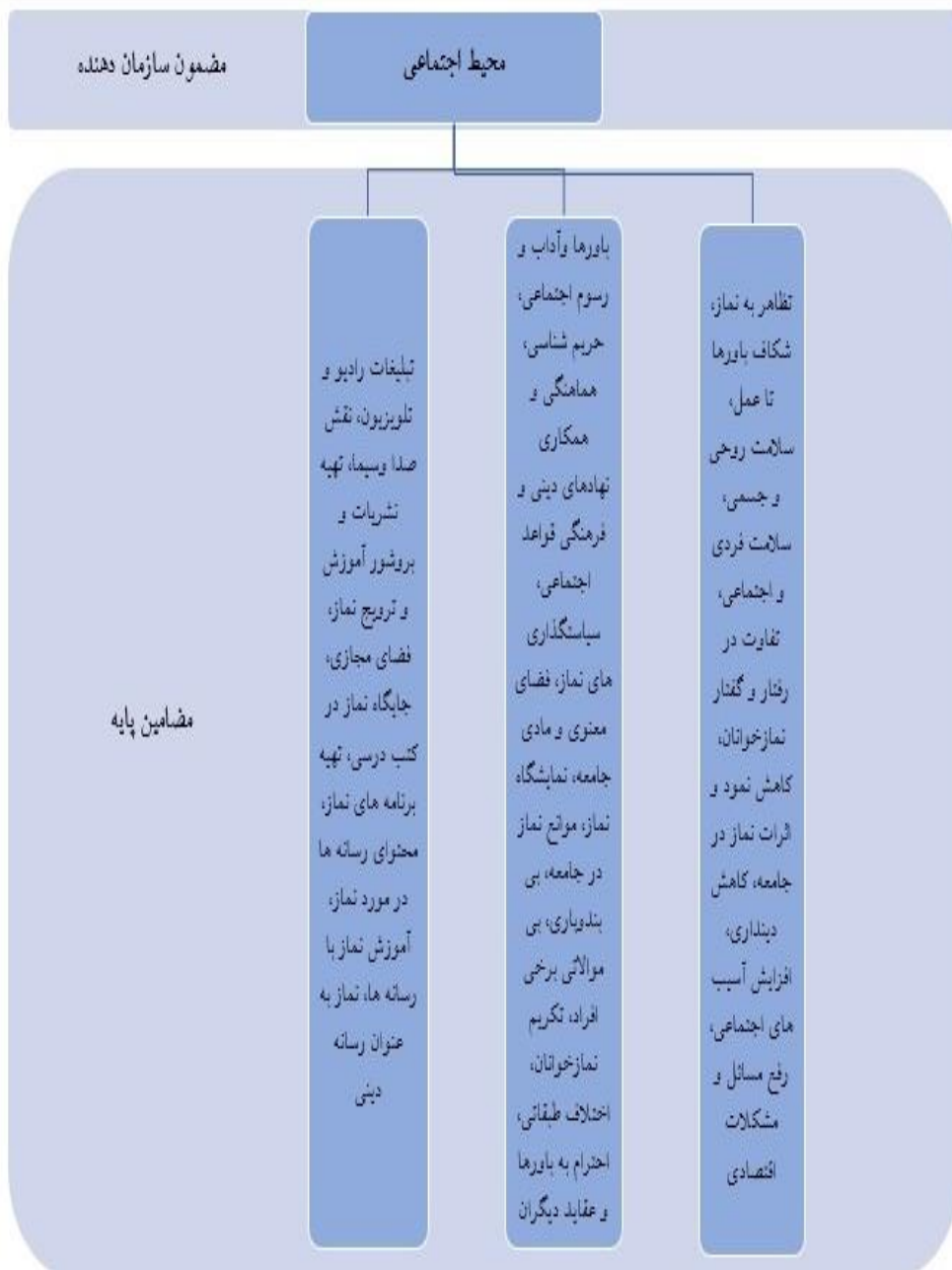
نمودار ۳. محیط فیزیکی، آموزشی و پرورشی ترویج متداوم نماز

- عوامل اجتماعی

سومین مضمون سازمان‌دهنده در ترویج متداوم نماز در میان دانش‌آموزان، محیط اجتماعی است که شامل مضامین پایه‌ای همچون رسانه‌ها، محیط و شرایط جامعه و سلامت اجتماعی است و نشانگر اثرگذاری محیط اجتماعی و زندگی بر میزان نمازخوانی دانش‌آموزان است. نتایج تحقیقات پیشین نیز نشان داده است که اموری همچون رسانه‌ها، شرایط سلامت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه در گرایش و ترویج به نماز در میان دانش‌آموزان اثر دارد (بیاری، کریمی‌نیا و انصاری‌مقدم، ۱۴۰۱؛ سلیمانی و اللهیاری، ۱۴۰۰). به عبارت بهتر اقدام به امور مذهبی در مدرسه و نمازخواندن دانش‌آموزان می‌تواند تحت تأثیر شرایط بیرونی و محیط گسترده‌تر در جامعه باشد که این امر به‌منزله توجه تأثیرپذیری نمازخواندن دانش‌آموزان از محیط اجتماعی است. عمده مصاحبه‌شوندگان نیز به این امر اشاره داشته و در گفتگوهای خود بیان کردند که ورود فناوری‌های جدید و توسعه وسایل ارتباطی و فضای مجازی نقش مهمی در توسعه یا انکار امور دینی دارد و همچنین همکاری یا بی‌تفاوتی سایر نهادهای جامعه پیرامون امور مذهبی و از جمله نماز می‌تواند بر گرایش دانش‌آموزان به نماز اثرگذار باشد. محیط اجتماعی و ویژگی‌های آن عامل مهمی در ترویج متداوم نماز دانش‌آموزان است که مضامین پایه آن در نمودار شماره ۴ ارائه شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

نماز و عبادت خداوند از طریق آن، یکی از تعالیم مهم دینی و به عبارتی بازدارنده از زشتی - هاست که پیرامون آن سفارش زیادی شده است و توجه به اقامه و برگزاری آن می‌تواند نتایج و آثار مثبت فراوانی به همراه داشته باشد و ضمن الهام بخشی به رفتار افراد جامعه و مخصوصاً دانش‌آموزان، کیفیت زندگی و تحصیل را ارتقا بخشد و باعث بهبود آن شود. هدف اصلی پژوهش حاضر، شناسایی و تحلیل عوامل مؤثر بر ترویج نماز در میان دانش‌آموزان براساس روش کیفی و با رویکرد تحلیل مضمون آرتراید - استرلینگ (۲۰۰۱) بود که برای دستیابی به این هدف، مصاحبه‌هایی نیمه‌ساخت‌یافته با معلمان و مربیان پرورشی مدارس متوسطه اول شهر کرمانشاه که دارای سابقه برگزاری نماز جماعت در مدرسه، شرکت در نماز، دغدغه برگزاری نماز و ترویج آن در میان دانش‌آموزان بودند، انجام شد. پس از تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها، کدگذاری مفاهیم انجام شد که در نهایت ۳

نمودار ۴. عوامل اجتماعی ترویج متداوم نماز

مضمون سازمان‌دهنده و ۱۰۰ مضمون پایه استخراج شدند. مضامین سازمان‌دهنده عوامل ترویج به نماز در میان دانش‌آموزان شامل عوامل انسانی، محیط فیزیکی، آموزشی و پرورشی و محیط اجتماعی است که شناخت و آگاهی از این عوامل صرفاً به معنای افزایش کمیت نمازخواندن و تعداد نمازگزاران نیست، بلکه به معنای بهبود کمیت و کیفیت نماز توأمان با یکدیگر است که زمینه رشد و تعالی، پیشرفت تحصیلی، موفقیت درسی و غیردرسی و هویت‌یابی صحیح دانش‌آموزان را به همراه دارد و در صورت تداوم قادر است تا سبک زندگی و مهارت‌های انسانی زیستن در آینده را برای آن‌ها تعمیق کند و تعدیل نماید.

یافته‌های پژوهش نشان داد ایمان و اعتقادات و تربیت خانوادگی و دینی افراد نقش مهمی در ترویج و گرایش به نماز دارد و این نتایج را می‌توان با نتایج پژوهش‌های امیدعلی، امیدعلی و امیدعلی (۱۴۰۱) و سلیمانی و اللهیاری (۱۳۹۹) همسو دانست که ایمان و اعتقادات افراد و تربیت خانوادگی، تعامل و تأثیر والدین در امور تربیتی و دینی نقش مهمی در جذب به نماز دارد و بدون شک موفقیت مدارس در تربیت دینی و ترغیب به نماز در سایه تعامل و مشارکت این دو نهاد با یکدیگر کارآیی آن را افزایش می‌دهد (افشارمنش و نوذری، ۱۴۰۰). یافته‌های دیگر پژوهش نشان دادند محیط فیزیکی، آموزشی و پرورشی موجود در مدرسه به‌عنوان بخش جدایی‌ناپذیر و لازم برای فرآیند تعلیم و تربیت یک عامل مهم در ترویج و گرایش به نماز است که با داشتن ویژگی‌های متعدد از نظر معماری، مکان، تزئینات، برگزاری برنامه‌های مکمل و شخصیت امام‌جماعت، همراهی سایر معلمان و مربیان در نماز و ... اثرگذار خواهد بود. این نتایج نیز با یافته‌های پژوهش‌های امیدعلی، امیدعلی و امیدعلی (۱۴۰۱)، هادی‌زاده (۱۴۰۱) و کاوسی و همکاران (۱۳۹۸) همسو بوده و آن‌ها نیز توجه به عوامل محیطی و مکان نمازگزاردن دانش‌آموزان و سایر ویژگی‌های مرتبط به خوبی اشاره داشته‌اند.

از دیگر یافته‌های پژوهش توجه به محیط اجتماعی بود که دربردارنده رسانه‌ها، محیط و شرایط جامعه و سلامت اجتماعی است و بیانگر این است که اگرچه نمازخواندن دانش‌آموزان در مدرسه و در ساعات تحصیل در مدرسه اتفاق می‌افتد، ولی این امر تحت تأثیر محیط اجتماعی بزرگتر و جامعه قرار دارد و قرار است بیرون از مدرسه نیز تداوم داشته باشد و به عنوان مثال رسانه‌ها، سیاستگذاری‌ها و سلامت اجتماعی افراد داخل و بیرون از مدرسه می-

تواند بر آن اثر گذارد. این یافته نیز با نتایج پژوهش‌های یباری، کریمی‌نیا و انصاری مقدم (۱۴۰۱)، سلیمانی و اللهیاری (۱۴۰۰) و نجاتی و حسینی (۱۳۹۱) همخوانی دارد و آنان نیز در نتایج تحقیقات خود به نقش این عوامل در ترویج و گرایش به نماز اشاره داشته‌اند.

در تبیین یافته‌های پژوهش باید گفت همانطور که رویکرد یادگیری و درونی‌کردن ارزش‌ها و هنجارها توسط افزایش شناخت با مطالعه، یادگیری و مشاهدات رسانه‌ای تصریح شده است و ریشه‌های ایمان به عنوان برآیندی از تجارب کودکی که براساس نظام فطری و امور اکتسابی به دست می‌آید، از طریق تعامل والدین با کودک و ارزش‌های محیطی ثبت و ضبط می‌شود و در دوران بعد بر ایمان و دینداری فرد اثر می‌گذارد (نوذری، ۱۳۹۵) و این امور در علاقه‌مندی و گرایش دانش‌آموزان به نماز و برپایی آن در مدرسه با الگوسازی و تعامل مناسب مهم و کارساز است. همچنین توجه به مکان و محدوده فیزیکی، شرایط معماری و افراد همراه با آن می‌تواند با ایجاد نگرش مثبت رغبت نوجوانان و دانش‌آموزان به نماز را افزایش دهند و بدین ترتیب با تحقق این امر زمینه تعدیل رفتار و نگرش دانش‌آموزان و افزایش انس و دوستی با سایر عبادت‌ها، دیگران و حتی موارد درسی فراهم و تثبیت خواهد شد. بدون شک نماز اوج عبادت است و می‌تواند به بهترین وجه تحقق یک هویت و سبک زندگی متناسب با سعادت دنیوی و اخروی را به همراه داشته باشد.

نوع آموزش، پرورش و نگاه انسان به زندگی و آینده جهان و رویکرد نهادهای آموزشی و حکومت‌ها به آینده و سرنوشت افراد در شیوه عمل و رفتار آنان مهم و مؤثر است و به‌طور یقین به کار بردن راهبردهای متفاوت می‌تواند نتایج مختلفی به همراه داشته باشد.

از محدودیت‌های پژوهش عدم بررسی و شناخت عوامل محیطی اثرگذار بر گرایش و نگرش دانش‌آموزان به نماز و محدودیت تعمیم نتایج به سایر مدارس و دانش‌آموزان دوره‌های دیگر است. با این وجود با توجه به نتایج پژوهش پیشنهاد می‌شود تا معلمان و مربیان از طریق آموزش صحیح تعالیم مذهبی شناخت و باور دانش‌آموزان نسبت به مسائل دینی را افزایش داده و تعدیل نمایند و از طریق تشویق و توجه جدی به امور مذهبی و مخصوصاً نماز در مدارس با اموری همچون هدیه‌های دوره‌ای و متناوب نمازگزاران در سطح مدرسه، نگاه و نگرش دانش‌آموزان را با نماز تغییر دهند.

از سوی دیگر با توجه به نقش خانواده‌ها و رسانه‌ها لازم است از قدرت و توانایی رسانه‌ها در آموزش و تشویق به نماز در مدارس کمک گرفته شود و در صورت امکان اجبار از دانش‌آموزان برداشته شود و در مقابل آن عوامل ترغیب‌کننده مانند مشارکت حداکثری معلمان، مربیان، مدیر و معاونان، توجه به انتخاب امام‌جماعت مدرسه، برگزاری اردوهای مناسب و اقداماتی از این قبیل سعی نمایند تا مشارکت دانش‌آموزان را افزایش و تداوم ترویج نماز در میان آنان را به همراه داشته باشند.

در نهایت پیشنهاد می‌شود تا موضوع حاضر با سایر روش‌های تحقیق و با گروه‌های مختلف دانش‌آموزان در سطوح مختلف تحصیلی و مدارس متنوع مورد پژوهش قرار گیرد.

منابع

قرآن کریم

افشارمنش، محمود؛ و نودری، محمود (۱۴۰۰). راهکارهای همکاری خانه و مدرسه در راستای تقویت تربیت دینی دانش‌آموزان دوره ابتدایی، *آموزش معارف و تربیت اسلامی*، ۱ (۴)، ۱۰-۳۴. اکرمی، سیدکاسم؛ دلاور، علی؛ و تمسکی، محمدرضا (۱۴۰۰). وضعیت کنونی تربیت دینی و اخلاقی دانش‌آموزان براساس شاخص‌های سند تحول (۱۳۹۸)، *علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*، ۹ (۱۶)، ۱۸۱-۲۰۴.

امیدعلی، مهدی؛ امیدعلی، محمد؛ و امیدعلی، امین (۱۴۰۱). بررسی شیوه‌های دعوت کودکان و نوجوانان به نماز، *علوم انسانی و اسلامی در هزاره سوم*، ۶ (۲)، ۲۳۶-۲۴۲. انصاری، مریم؛ و میرشاه‌جعفری، ابراهیم (۱۳۸۹). نقش ایمان در ارتقای کیفیت زندگی و سلامت روانی. *اسلام و روان‌شناسی*، ۴ (۶)، ۱۲۳-۱۴۲.

رجبی، سوران؛ و زاهدبابلان، عادل (۱۳۹۰). متغیرهای مرتبط با جذب دانش‌آموزان به نماز جماعت از نظر عوامل مدرسه، *روانشناسی و دین*، ۴ (۴)، ۱۱۶-۱۰۴.

سلیمانی، ایران؛ و اللهیاری، ماهرخ (۱۳۹۹). بررسی میزان تأثیر والدین و دوستان در جذب فرزندان به نماز (استان اردبیل)، *مطالعات قرآنی*، ۴۴، ۶۴۱-۶۶۸.

سلیمانی، ایران؛ و اللهیاری، ماهرخ (۱۴۰۰). بررسی تأثیر عوامل فردی و اجتماعی در جذب جوانان به نماز (مورد مطالعه: استان اردبیل)، *مطالعات رهبری فرهنگی*، ۸، ۹۵-۱۱۶.

طیار، یاشار (۱۳۹۱). بررسی جایگاه نماز و نیایش در مهندسی فرهنگی، *ماهنامه مهندسی فرهنگی*، ۵۰ (۵۰)، ۳۵-۲۰.

- عباسی دره‌بیدی، احمد؛ و زارعی، طیبه (۱۴۰۲). آموزه‌های نماز و تعالی خانواده اسلامی (یک مطالعه کیفی)، فرهنگ‌تربیتی زنان و خانواده، انتشار آنلاین ۱۹ مهر.
- عمید، حسن (۱۳۵۴). فرهنگ عمید (ج ۲)، تهران: جاویدان.
- فضل‌الهی، سیف‌الله؛ و ملکی‌توانا، منصوره (۱۳۹۲). واکاوی عوامل جذب دانش‌آموزان به نماز جماعت مدارس، معرفت، ۲۲ (۱۹۴)، ۵۸-۴۵.
- کاوسی، علی؛ مشکانی، محدثه؛ شورورزی، نیره؛ روحی، قنبر؛ نصیری، حسین؛ کاوسی، ابوالفضل؛ و محمدی، غلامرضا (۱۳۹۸). بررسی میزان گرایش به نماز و عوامل مؤثر بر آن در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی نیشابور در سال ۱۳۹۶، پژوهش در دین و سلامت، ۵ (۳)، ۹۶-۱۰۸.
- کریمی، عبدالعظیم (۱۳۸۶). نکته‌های روانشناسی در تربیت دینی فرزندان (نماز و خانواده)، تهران: ستاد اقامه نماز.
- مجلسی، محمدبن باقر بن محمدتقی (۱۳۶۳). بحار الأنوار (جلد ۱۱۰)، تهران: اسلامیه.
- نبوی، سیدصادق؛ و نبوی، سیده‌زهرا (۱۴۰۱). مصادیق هنجارهای اسلامی در میان دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه دوم، علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۱۰ (۱۹)، ۱۳۷-۱۷۴.
- نجاتی‌حسینی، محمود. (۱۳۹۱). واقعیت اجتماعی نمازخوانی در ایران: بازخوانی مطالعات نماز و نمازپژوهی‌ها. مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۱ (۱)، ۳۷-۱.
- نوذری، محمود (۱۳۹۵). ریشه‌دینداری در اوایل کودکی: رویکرد روانشناختی-اسلامی، روانشناسی و دین، ۹ (۳۴)، ۲۵-۵.
- هادی‌زاده، صائمه (۱۴۰۱). معماری به مثابه روشی برای جذب دانش‌آموزان به نماز، پژوهش و مطالعات اسلامی، ۴ (۴۱)، ۳۳-۴۳.
- یباری، فاطمه؛ کریمی‌نیا، محمدمهدی؛ و انصاری‌مقدم، مجتبی (۱۴۰۱). مطالعه تحلیلی نقش صداوسیما در ترویج نماز، مطالعه و تحقیقات در علوم رفتاری، ۱۲ (۱)، ۱-۱۰.
- یعقوبی، حمید؛ حسن‌آبادی، حمیدرضا؛ پیروی، حمید؛ پورشریفی، حمید؛ اکبری زردخانه، سعید؛ حمیدپور، حسن؛ صبحی قراملکی، ناصر؛ هادوی، اصغر؛ کاویان، زهرا؛ حشمتی، محمدرضا؛ و رضوی، مرضیه (۱۳۹۲). بررسی وضعیت گرایش به نماز خواندن در بین دانشجویان بر حسب متغیرهای جمعیت‌شناختی. فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۳ (۷)، ۱۸۷-۲۱۶.
- Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: an analytic tool for qualitative research. Sage Journal Qualitative Research, 1(3), 385-405.